

Při příležitosti předání sborníku Milý Bore... Brno, 2003. Foto: Arne Mann.

| Anna Jurová¹

Počiatky fungovania cigánskej² triedy v dvadsiatych rokoch 20. storočia v Košiciach

Niekoľko poznámok
k súčasnému stavu poznania tejto témy

Abstrakt

The article underlines insufficient knowledge of one of the partial topics of Romani history in Košice in the 1st Czechoslovak republic (1918–1938). Questions about the education of Romani children are discussed. Activities in educational system, local institutions and also activities of individuals according to the model of the Romani school in Užhorod become the examples. Particular problems in the research of the topic consist in the limited availability of archive materials, in the necessity of comparison with contemporary views and comparisons with individual statements of protagonists of that time.

Keywords

Czechoslovakia, the First Czechoslovak Republic, Romani children, education, Košice (Kassa)

¹ PhDr. Anna Jurová, CSc. pôsobí ve Společenskovedním ústavu SAV Košice. E-mail: jurova@saske.sk

² Cigán, cigán, cigánsky používam v dobovom kontexte.

Na úvod tohto príspevku možno uviesť, že mesto Košice patrí na Slovensku už len k nemnohým lokalitám, ktoré nemajú spracované svoje dejiny, a to z viacerých aspektov (chronologických, tematických, šírkou záberu úsekov histórie a pod.). Doteraz absentuje ucelená monografia o historickom vývoji tohto druhého najväčšieho mesta na slovenskom území. Keďže sa mnohé otázky v doterajšom výskume nesledovali, možno konštatovať, že historici nevenovali pozornosť ani téme Rómovia. Podobne ako sa celé desaťročia preberali už neplatné tvrdenia o najstarších zmienkach o Rómoch na Slovensku a mnohé ďalšie mýty o ich vývoji u nás, aj v Košiciach sa tradovali niektoré zjednodušené predstavy a sporadické „fakty“, i dobové názory o príchode Rómov do Košíc, o vzniku a lokalizácii Tábora,³ tlač po celé desaťročia ovplyvňovala verejnú mienku skreslenými protirómskymi informáciami. Rómska téma bola tabu a pre bádateľov nezaujímavá, navyše náročná na výskum a verifikáciu prameňov.

Toto tvrdenie plne platí práve pre sledovanie tu uvedenej problematiky vzniku a pôsobenia cigánskych tried a škôl v 1. ČSR. V tomto kontexte ide o pomery v Košiciach, kde je situácia známa skôr z medializácie v dobovej tlači a vyjadrení niektorých aktérov vtedajšieho kultúrneho a spoločenského diania. Aké sú možnosti historika pátrajúceho po odpovediach na otázky, či išlo o cigánsku triedu, školu v Tábore, či akú úlohu zohrávala vo vzdelávaní rómskych žiakov a ďalších aktivitách, prípadne v ktorom období? Základné materiály predstavujú archívne fondy v Archíve mesta Košice (ďalej AMK), dobová tlač, v súčasnosti sa stavajú ďalším zdrojom aj spomienky pamätníkov, resp. ich potomkov.⁴

Historik však narazí v AMK na nepríjemnú skutočnosť. Okrem stále nedostatočného poznania okolnosti vzniku a vývoja mestskej štvrte Tábor, je obrovským problémom v bádanií stav zachovania a sprístupnenia fondu týkajúceho sa tu zmienenej školy. Možno predznamenať, že archívny fond Základná škola Kukučínova 40 má časový rozsah roky 1912 – 1972. Bola vybudovaná ako IV. Štátna ľudová škola na rohu vtedajšej Delostreleckej a Knižihovej ulici,⁵ na okraji mestskej štvrte Tábor. Jej správne územie a spádová oblasť školy mali záber ďaleko presahujúci tamojšiu cigánsku osadu. Možno tu upozorniť na skutočnosť, že postupným sťahovaním sa obyvateľov mesta z tejto štvrte a jej prestavbou bola laickou ale aj odbornou verejnosťou vnímaná ako cigánska škola. Podľa najnovších zistení sa čisto cigánskou školou nestala ani počas povojnového vývoja a totalit-

3 Dnes je už jasné, že nám známy Tábor pod Moldavskou cestou (existoval až do osemdesiatych rokov 20. storočia) vznikol zhruba v polovici 19. storočia, čo dokazujú viaceré mapy a plány mesta. Samotná cigánska osada bola lokalizovaná zhruba južnejšie od dnešnej Ú. Steel Arény, na bývalej Jánošíkovej ulici je od začiatku osemdesiatych rokov paneláková zástavba. Bývalé ulice Delostrelecká a Knižihová so sledovanou školou sa dnes volajú Žižkova a Kukučínova. (Duchoň, 2002; Němec, 1991; Němec, Duchoň, Rybárová, 1994; Regináčová, Gergely, 2011; bližšie tiež Jurová, 2013).

4 Zverejnené bývajú na webovej stránke Rómskej tlačovej agentúry, výpovede sú však často tiež veľmi subjektívne, bez znalosti širšieho dobového kontextu, čím prispievajú k ďalšiemu skresľovaniu poznatkov o vtedajšej situácii.

5 Tüzer utca a Kinizsi utca.

ného režimu, keď ju postupne navštevoval stále vyšší počet rómskych detí. Tieto okolnosti však pravdepodobne môžu vysvetliť skutočnosť, že administratívna a spisová agenda tohto archívneho fondu vôbec nebola pokladaná za dôležitú a bola vyskartovaná ešte pred odovzdaním materiálu do AMK. Obsah fondu tak zostal ochudobnený o dôležité pramene z fungovania a vývoja školy a tvoria ho len triedne výkazy zo 60-ročného pôsobenia školy štátnej ľudovej (ešte pred vznikom ČSR, počas medzivojnového obdobia i ako základnej školy v nasledujúcom období). Vzhľadom na citlivosť osobných údajov v nich zahrnutých (mená žiakov, rodičov, zamestnania, bydlisko ai.) si výskum vyžiada ešte veľa času (pramene nie je možné fotografovať, xerozovať) a náročnej práce na spracovanie celkového zobrazení jej činnosti a pôsobení.⁶ Sporadické informácie je nevyhnutné vyhľadávať v ďalších fondoch.⁷

Stručne možno pripomenúť procesy premeny ľudového školstva v Košiciach od cirkevných inštitúcií až po štátne ľudové školy, detské opatrovne (v dobovom vnímaní to boli predškolské zariadenia pre najširšie sociálne vrstvy) a naplnenie práva na bezplatné vzdelávanie i povinnú školskú dochádzku u najchudobnejších obyvateľov mesta (Potemra, 1981).⁸

Zo základného školského zákona č.38/1868 vyplynul celý rad koncepčných, organizačných, personálnych a technických otázok. Po viacročnom politickom boji sa v roku 1873 mestská ľudová škola stala obecnou školou, čo vytvorilo predpoklady na zriaďovanie jednotlivých tried a škôl aj na predmestiach. Možno však dokumentovať problémy s vyučovaním maďarčiny a v maďarskom jazyku v predmestských ľudových školách, ktoré odrážali jednak sociálne, ale aj národnostné zloženie obyvateľov na okraji Košíc. Dominovali deti robotníckych rodičov (až 40%), resp. na ich úroveň postavených sociálnych skupín (zriadenci, železniční robotníci, sluhovia, slúžky, kočári a pod.) (Potemra, 1981: 154 – 155). Materským jazykom týchto vrstiev bol slovenský jazyk, resp. miestne dialekty, ale v školstve sa vyvíjal tlak na maďarizáciu. Deťom z tohto prostredia bol často štatisticky priradovaný maďarský materský jazyk a pri nezvládnutí učiva opakovali jednotlivé ročníky a odchádzali zo školy bez možnosti ďalšieho pokračovania v štúdiu a vyučenia sa.

Osobitnú kapitolu vo vývoji ľudového školstva koncom 19. storočia tvorili už vyššie uvedené detské opatrovne, ktorých hlavným cieľom neboli sociálne otázky, ale podchytenie detí už v predškolskom veku za účelom maďarizácie.

6 V budove školy sa už 25 rokov nachádza Stredná zdravotnícka škola s viacerými študijnými odbormi (osobná návšteva školy).

7 Fond Administratívny výbor mesta Košice (1876 – 1923); fond Mestský notársky úrad v Košiciach (1923 -1938); fond Magistrát mesta Košice (1923 – 1938); fond Národné výbory po roku 1945 (jednotlivé etapy).

8 M. Potemra spracoval tematickú bibliografiu pre ľudové školstvo v Košiciach za roky 1848-1918. Avizovaná tematická bibliografia pre obdobie 1918 -1938 už nebola spracovaná.

Vykonal sa súpis všetkých školopovinných detí predškolského veku v Košiciach a zo zaevidovaných 2389 mohlo byť vo všetkých mestských opatrovniach umiestnených 400 – 500 detí, t.j. ani nie 20%. Vo vzťahu k sledovanej mestskej štvrti Tábor treba uviesť iniciatívu grófký Heleny Hadik-Barkóczyovej na zriadenie detskej opatrovne v tomto predmestí.⁹ Iniciatíva sa nestretla s príliš priaznivým ohlasom, keďže vo verejnosti prebiehali mnohé zbierky na charitatívne účely. Základný finančný fond pre opatrovňu v Táboře sa získaval pomaly a otvorená bola až v roku 1895. Patrila pod správu Mestskej školskej stolice a mala výrazne mestský charakter. Vystriedalo sa v nej ročne okolo 100 detí. Sídlila v novopostavenej, a tým aj kvalitatívne lepšie vybavenej, samostatnej budove.¹⁰

Po výstavbe nových školských budov na dnešnej Kováčskej, Timonovej a Hviezdoslavovej ulici koncom 19. storočia sa predpokladala pokojná správa ľudového školstva v Košiciach.¹¹ Štruktúra správy mestských škôl sa ani po roku 1900 nezmenila. Rozhodujúcim orgánom bolo mestské zastupiteľstvo, ktoré rozhodovalo o všetkých materiálnych a personálnych otázkach svojej školy. No tlak maďarského ministerstva školstva na obecné a cirkevné školy bol silný a zasahovanie inšpektorov také veľké, že vedenie mesta sa rozhodlo odovzdať svoju obecnú ľudovú školu v roku 1909 do štátnej správy. Rozhodujúcu úlohu zohrali dve skutočnosti – počet žiakov v mestskej ľudovej škole od roku 1868 vzrástol desaťnásobne, primerane k tomu aj počet učiteľov a stúpol i celkový rozpočet mesta na školské výdavky. Zákon o bezplatnom vyučovaní v ľudovej škole, prijatý v roku 1908, zrušil aj minimálne príjmy mesta zo školného a mesto sa dostalo do tiesnej situácie. V roku 1910 sa tak dokončil proces premeny najväčšej ľudovej školy na štátnu. Mesto sa zaviazalo postaviť ďalšiu budovu Mestskej ľudovej školy vo štvrti Alžbetino mesto (v roku 1910) a v roku 1911 zriadiť školu na vtedajšej Delostreleckej ulici a rohu Knižného vo štvrti Tábor. Dobová tlač opakovane kritizovala nedostatočné pomáňarčovanie týchto žiakov, preplnenosť tried na ľudových školách, nedostatočnú dochádzku, pokračujúci analfabetizmus napriek uzákonenej povinnej školskej dochádzke, posudzovali sa návrhy na výstavbu tu sledovanej školy v Táboře (Potemra, 1981: 500 – 503). Výstavba ďalšej ľudovej školy v chudobnej časti mesta nebola jednoduchá, a tak sa plány, značné náklady a postup pri jej realizácii posudzovali v rade mesta rozporuplne a zdĺhavo. Samotný priebeh sa spomáľil a jej odovzdanie sa oneskorilo, rokovania sa viedli o pozemkoch na Knižného ulici, o dostavbe a rozšírení pôvodného zámeru (4. triedna budova).¹²

9 Bibliografický záznam 1034 (Potemra, 1981: s.409, zv. II). *Výzva! – Funkcionárky uvereňujú výzvu košického Dobročinného ženského spolku a Spolku Fröbela na zriadenie mestskej škôlky pre chudobné deti v Predmestí Tábor*: Felvidéky Közlöny, 5. nov. 1881, s. 2.

10 Záznamy 1038, 1040, 1041 (Potemra, 1981: 409). Pozri tiež Němec, 1991.

11 Možno poznamenať, že išlo o jednu mestskú ľudovú školu s viacerými budovami.

12 AMK, f. Administratívny výbor mesta Košice 1876 – 1923, č. kart. 2272 – 2274, r. 1911 – 1913.

Budova Štátnej ľudovej školy na rohu ulíc Delostrelecká a Kunižihova (dnes Žižkova a Kukučínova), Košice kol. r. 1912 | Dostupné z: <http://fotokosice.eu/>

Pri prechode ľudovej školy do štátnej správy sa mnohé otázky riešili takpovediac za pochodu a pod silným tlakom (cenzus v roku 1910 vykázal najvyšší podiel príslušníkov maďarskej národnosti v Uhorsku). Spravovanie škôl prevzalo kuratórium štátnych ľudových škôl, pričom menované bolo hlavným županom po dohode s mestskou správou. Členmi boli najmä pedagógovia a predstavitelia verejného, politického a kultúrneho života, avšak jeho význam poklesol spolu s tým, ako mestské ľudové školy prestali byť záležitosťou komunálnej politiky.

K vážnym sociálnym otázkam ľudových škôl v Košiciach patrila starostlivosť o dochádzku chudobných detí do školy, o zabezpečenie šatstva a obuvi. Opakovane sa konštatovalo, že v mnohých prípadoch príčinou absencie v školskej dochádzke je nedostatok šatstva a obuvi chudobných detí. Najvýraznejšie sa to prejavilo v zime 1912/1913, keď do vtedy najmodernejšej školy v Košiciach na Delostreleckej a rohu Kunižihova, vybavenej parketami v učebniach, chodili deti bosé alebo pre zimu vôbec nedochádzali, lebo si nemali čo obliecť a obuť.¹³ „Škola biedy. Bosé deti v parketovaných učebniach. Riaditeľstvo prosí o pomoc. – O podmienkach, za akých navštevujú deti novú školu v Tábore v Košiciach.“¹⁴

13 Tlač citovala žiadosť riaditeľa školy Vojtecha Cserneczkého z mestskej časti Tábor o pomoc pre žiakov z najbiednejších vrstiev. Felvidéki Ujság, 3. januára 1913, s.3. Záznam 1798 (Potemra, 1981: 504).

14 Záznam 1799, Kassai Munkás, 4. jan. 1913, s. 3. (Potemra, 1981: 504).

Z uvedených dôvodov sa rozbehla akcia denného útulku, kde sa deti zdržovali cez poludňajšiu prestávku a kde dostávali teplé jedlo. Útulok tak žil vlastne z milodarov, ale v zimných mesiacoch ani to nestačilo.

Možno konštatovať, že na začiatku 20. storočia ustal migračný príliv obyvateľov do Košíc a ich počet sa zvyšoval len z vlastného prirodzeného prírastku. Ustálila sa aj celková štruktúra žiakov mestskej ľudovej školy. Stále najvyšší podiel tvorili žiaci z robotníckych a remeselníckych rodín, no vzrástol počet žiakov z úradníckych a výraznejšie z vojenských rodín, čo súviselo so strategickým upevňovaním vojenských posádok v Košiciach. Tomu zodpovedalo aj sociálne zloženie podľa materinskej reči. Slovenskí žiaci sa najstabilnejšie prejavovali na Martinovičovej ulici¹⁵ a na Delostreleckej a Kinižiho. V školskom roku 1918/1919 sa tu vykázalo 16 žiakov cigánskej materinskej reči, predtým ojedinele 2-3 žiaci. Až v školskom roku 1919/1920 sa otvorili štátne ľudové školy so slovenským (česko-slovenským?) vyučovacím jazykom a prechod do nich bol bez rečových problémov. Aj škola na Delostreleckej a Kinižiho ulici sa dňa 20. 10. 1919 otvorila ako slovenská na čele s riaditeľom Stanislavom Obdržáľkom (Potemra, 1981).¹⁶

Na základe matričných záznamov ľudovej školy (nie je jasné, kde boli uložené a či sa neskôr zachovali) spracoval M. Potemra výkaz žiakov podľa jednotlivých ľudových škôl za desaťročné obdobie 1910 – 1921. Údaje zo školy na Delostreleckej a Kinižiho môžeme sledovať od školského roku 1912/13, kedy bola uvedená do prevádzky (vtedy boli Košice ešte súčasťou Uhorska):

Výkaz žiakov zo školy na Delostreleckej a Kinižiho ulici (1912/13 – 1920/21)¹⁷

Školský rok	Počet žiakov	Počet tried*	z nich národnosti (n) / materinskej reči (mr)			
			slovenskej	maďarskej	nemeckej	iní
1912/13	425	8	112 (n/mr)	306 (n/mr)	7 (n/mr)	–
1913/14	417	8	150 (n)	265 (n)	2 (n)	–
1914/15	277	6	72 (mr)	198 (mr)	7 (mr)	–
1915/16	246	5	53 (mr)	193 (mr)	–	–
1917/18	388	7	130 (n)	248 (n)	10 (n)	–
1918/19	331	7	61 (n)	250 (n)	3	17**
1919/20	293	7	–	–	–	–
1920/21	425***	9	–	–	–	–

* Nie je uvedené v koľkých ročníkoch.

** Pravdepodobne išlo o žiakov cigánskej materinskej reči.

*** Jazyková či národnostná štruktúra nebola neuvedená.¹⁸

¹⁵ Martinovite utca.

¹⁶ Riaditeľ školy nebol Slovak a aj v nasledujúcom období na škole vyučovali aj českí učitelia (Potemra, 1981).

¹⁷ Spracováno dle Potemra 1981, vybrané údaje z tabuľky na s. 244 – 245.

¹⁸ Pozri tiež v poznámke 16.

O fenoméne cigánskej školy v Užhorode, otvorenej 22. 12. 1926, jej ohlase v medzinárodnom kontexte a vplyve na ďalšie aktivity v oblasti vzdelávania cigánskych detí v mezivojnovom období sú známe pramene i štúdie,¹⁹ množstvo príkladov zmieňuje už K. Sommer vo svojom príspevku a ďalší autori (Sommer, 1994; Nováková, 1995; Bianchi, 1932; Davidová, 1965).²⁰ Nie je cieľom tohto príspevku mapovať všetky už zverejnené poznatky. V tejto fáze nášho výskumu či predvýskumu, s ohľadom na vyššie zmienené heuristické prekážky, možno uviesť niektoré čiastkové poznatky, postrehy a námety na ďalšie verifikovanie nastoľovaných problémov. Aj keď z predchádzajúceho textu je pravdepodobné, že rómske deti navštevovali zmienenú školu na rohu Delostreleckej a Knižniho ulice od jej otvorenia, v čase tvrdej maďarizácie iste neprebíhala výučba s pomocou cigánskeho jazyka.

Podľa nášho odhadu a vzoru užhorodskej školy vznikla na tejto škole cigánska trieda v školskom roku 1927/28, čo potvrdil aj zachovaný triedny výkaz v AMK. Podľa dovedy zaužívaných postupov existovali na škole samostatné chlapčenské a dievčenské triedy, vytvorená cigánska trieda bola zmiešaná a výučba prebiehala koedukačne. Táto samostatná cigánska trieda vznikla v 1. ročníku ako 1.C a v danom školskom roku sa v nej nevyučovalo písanie (zo zachovaných materiálov nevyplýva dôvod, snáď mohlo ísť o nedostatok učebných pomôcok), zatiaľ čo v chlapčenskej 1.A a dievčenskej 1. B triede áno. Aj vo výkazoch z týchto tried je možno identifikovať rómske deti pochádzajúce z ulíc z Tábora a medzi povolaniami ich rodičov množstvo robotníckych profesií, murárov, tesárov, nádenníkov, krajčírov, železničných zriadencov i explicitne uvedených muzikantov. Treba si však uvedomiť, že škola sa nachádzala priamo oproti kasárňam na Delostreleckej ulici s ďalšími vojenskými objektmi, domy a byty vojakov sa nachádzali aj v susedných uliciach a školu navštevovali deti českých dôstojníkov, policajných zamestnancov, železničných zriadencov a rôznych iných štátnych zamestnancov. Výučba v týchto triedach tak mala vyššiu úroveň než v čisto cigánskej triede, kde sa ocitli aj starší žiaci – repetenti alebo tí, ktorí do školy ešte vôbec nechodili. Počas sledovaných niekoľkých školských rokov cigánska trieda bola otvorená len v 1. ročníku (vždy ako 1.C) a vyučovala tam vždy učiteľka Olga Chalupková. Zatiaľ je veľmi sporné posúdenie dobových fotografií a názorov na údajne samostatné cigánske chlapčenské a dievčenské triedy na tejto škole.²¹

19 Napr. Národní archiv Praha, f. Ministerstvo školství a národní osvěty, č. f. 371, č. kart. 1474, sig. 13, cikánské školy 91 (obsahuje hlavne materiály o školách pre mládež mravne spustnutú, ohrozenú, zmienky o užhorodskej škole, diskusiu o názoroch F. Štampacha, list J. Daniela z Petrova). Pozri tiež korešpondenciu medzi užhorodským školským referátom a predstaviteľmi mesta s kanceláriou prezidenta v Archive kanceláře prezidenta republiky Praha ai.

20 Tiež Reakcie a ohlasy. In: Romano džaniben. 1996, č. 1-2, s. 155 – 158; M. Hübschmannová v rozhovore s Ivanom Veselým, zmienky o kňazovi M. Pajdušákovi. O vyučovaní cigánskych detí v Trebišove zistila informácie Eva Davidová, avšak jej osobný archív bol značne zničený povodňou.

21 Napríklad fotografie J. Kolarčíka – Fintického (v jeho pozostalosti v Literárnom archíve Martin,

V druhom až piatom ročníku v danom školskom roku fungovali vždy dve triedy – chlapčenská A. trieda, dievčenská B. trieda, obidve početné a preplnené (bežne nad 50 žiakov v triede). Rómske deti, ktoré postúpili do vyšších ročníkov, navštevovali triedy spolu s majoritou, aj keď sa výslovne uvádzal ich pôvod a povolanie rodiča – cigánsky muzikant (najviac z ulíc Vysoká, Idanská, Jánošíkova), cigánska robotníčka, prípadne vdova. Viaceré mená sa opakovali, takže bolo zrejmé, že deti sa nachádzali v rôznych triedach a ročníkoch, spolu sa stretli aj súrodenci nerovnakého veku.²²

V školskom roku 1928/29 sa počet žiakov výrazne zvýšil. V 1. ročníku sa otvorili až 4 triedy – 1. trieda chlapčenská, 1. A. trieda dievčenská, 1. B. trieda zmiešaná, 1. C. trieda cigánska (spolu 234 žiakov). V dievčenskej triede a cigánskej sa ešte stále nevyučovalo písanie, rómske deti boli cielene zaradené v cigánskej triede. Prevládali deti z rodín muzikantov (opäť z ulice Vysoká, Idanská). V druhom až štvrtom ročníku sa rómske deti vyskytovali zriedka. V 5. ročníku v chlapčenskej aj dievčenskej triede zaznamenávame situáciu, keď vo viacerých prípadoch boli žiaci zo školy prepustení po dovŕšení 14. rokov (obdržali priepustne vysvedčenie na odchod) a povinnú školskú dochádzku ukončili. Možno zvažovať späťosť so zákonom č. 117/1927 Zb. o potulných cigánoch, v intenciách ktorého Róm dostal cigánsku legitimáciu a bol pokladaný za dospelého. Dievčatá boli prepustené kvôli vysokej absencii a neklasifikovanosti, alebo kvôli predčasným sobášom. Zaujímavosťou tohto školského roku bolo otvorenie zmiešanej triedy (necigánskej) v 6. ročníku, kde sa ocitli žiaci starší, zrejme bez absolvovania povinnej školskej dochádzky, s výrazne slabým prospechom a navyše neúspešní i v tomto ročníku.

Celkove navštevovalo školu 672 žiakov.²³

Podobne ako v predchádzajúcom školskom roku početný rast žiakov pokračoval aj v roku 1929/30. Ak zväžeme rôzne aktivity v rámci Ligy pre kultúrne povznesenie Cigánov (Jurová, Zupková, 2007),²⁴ snád priniesli spresnenie evidencie školopovinných detí, intenzívnejšie monitorovanie dochádzky i napomínání rodičov na plnenie školských povinností. V 1. ročníku sa opäť otvorili 4 triedy,

vo Vlastivednom múzeu Prešov, tiež Kumanová, 2008). Rôzne rozhlasové pásma J.Kolarčíka- Fintického, jeho prednášky či informácie sa viažu skôr k druhej polovici tridsiatych rokov, keď uvádza viaceré kultúrne aktivity tried tejto školy, návštevu cigánskeho kráľa Kwieka a pod. Jeho pozostalosť nie je ešte prebádaná, takisto archív slovenského rozhlasu z Košíc je samostatným archívom (neodovzdáva sa do oblastného či celoslovenského archívu).

22 AMK, f. IV. Štátna ľudová škola v Košiciach, triedny výkaz 1927/28.

23 AMK, f. IV. Štátna ľudová škola v Košiciach, triedny výkaz 1928/29.

24 Liga spolupracovala s uvedenou školou v oblastiach kultúrno-zdravotno-sociálnych, po rozšírení záberu svojej činnosti sa transformovala na Spoločnosť pre štúdium a riešenie cigánskej otázky, vydala publikáciu F. Štampacha *Dítě nad propastí* (Štampach, 1933). Keďže na týchto a iných aktivitách participovali českí lekári, vojaci, a ďalší českí obyvatelia, z ktorých mnohí opustili Košice po Viedenskej arbitráži a pramene sa v Košiciach nezachovali, pravdepodobne sú v súkromných archívoch a pozostalostiach.

ale zmienky o cigánskych hudobníkoch sa vyskytovali v 1. B. triede zmiešanej a zdá sa, že silnejšia selekcia viedla k automatickému zatriedovaniu rómskych detí do 1. C triedy cigánskej. V tomto školskom roku sa písanie vyučovalo už vo všetkých triedach 1. ročníka. Pri sledovaní prospechu rómskych detí problémy spôsobovala stále ich častá absencia v škole a vyšší vek (niektorí preradení do 3. B, aby mohli ukončiť školskú dochádzku). Zdá sa, že bez cigánskych detí v triede sa u žiakov majority výučba skvalitnila a dosahovali lepší prospech, a to bez ohľadu na ich sociálny pôvod. V druhom a treťom ročníku sa niekoľko rómskych žiakov z muzikantských rodín nachádzalo v triede B. zmiešanej, aj tu sa vyskytli žiaci starší. Opakovali sa tie isté prípady, keď dievčatá neboli klasifikované kvôli vysokej absencii i neschopnosti absolvovať povinnú školskú dochádzku. V 4. ročníku úspešne navštevovali školu chlapci vysokých vojenských veliteľov, v dievčenskej triede naopak cigánky nezaškolené, neschopné, repetentky a opakovane neklasifikované. V 5. ročníku sa objavilo niekoľko žiakov v chlapčenskej triede zo známych hudobníckych rodín, pravdepodobne súrodenci a príbuzní v jednotlivých ročníkoch a triedach. Celkove navštevovalo ľudovú školu spolu 725 žiakov, 1. C triedu cigánsku 54 žiakov. Pri sledovaní jednotlivých vyučovaných predmetov je nutné konštatovať, že písanie sa v cigánskej triede zaviedlo až v danom školskom roku a iste to nebolo pre nich jednoduché doháňať svojich spolužiakov, ak nemali možnosť precvičovať jemnú motoriku. V zozname školských predmetov bol zahrnutý spev, ale nikde sa nespomínala výučba hry na hudobných nástrojoch. Sporadické žiadosti jednotlivých rodín o odpustenie školného v hudobnej škole dokumentujú toto štúdium mimo školy na Delostreleckej a Kinižiho.²⁵

Školský inšpektorát I. v Košiciach upozornil Radu mesta Košice svojim prípisom dňa 10. 9. 1930 na nedostatok ľudových tried a škôl. IV. Štátna ľudová škola na Kinižiho (Delostreleckej) bola síce umiestnená vo vlastnej budove, kde mala 11 učebných miestností, zapísaných 713 žiakov zadených do 15 tried. Škole však chýbali 4, resp. 5 učební. V školskom roku 1930/31 sa problém riešil prístavbou ku škole a vypísala sa aj súťaž na školského lekára.²⁶ S početným rastom obyvateľov v tejto mestskej časti kapacity školy nepostačovali.

V dôsledku krízy zostávala aktuálna pre IV. Štátnu ľudovú školu aj činnosť a pomoc opatrovne.²⁷ Práve v dôsledku hospodárskej krízy sa množili sťažnosti na značný prílev Rómov z vidieka.

25 AMK, f. IV. Štátna ľudová škola, triedny výkaz 1929/30. Tiež AMK, f. Magistrát mesta Košice 1923 – 1938, č. kart. 96, i. č. 298, r. 1924, 1925. V triednom výkaze nie je vysvetlená absencia výučby písania. Možno tu ešte poznamenať, že rodiny „kaviarenských“ hudobníkov sa s „osadovými“ nestýkali a ich deti navštevovali mestské školy, údajne existovala aj forma domácej výučby hudby (zmienuje sa o tom Arne Mann).

26 AMK, Magistrát mesta Košice 1923 – 1938, č. kart. 97, i. č. 298, r. 1930, 1931.

27 AMK, Magistrát mesta Košice 1923 – 1938, č. kart. 101, i. č. 303 – 304, obal kultúrna komisia 1932 – 1934. Možno tu tiež uviesť, že v roku 1927 vydal vlastným nákladom policajný pracovník Jozef Haluška (Haluška, 1927), ktorá je v mnohých ohľadoch významnou pomôckou na orientáciu po košických štvrtiach, uliciach či zdrojov ďalších dobových informácií.

Veľmi precízne vedený triedny výkaz zo školského roku 1930/31 uvádzal spolu až 833 žiakov na tejto škole. V 1. ročníku boli otvorené opäť 4 triedy. Deti rómskych hudobníkov sa objavili v zmiešanej triede 1. B., no predovšetkým v triede cigánskej 1. C v počte 51 žiakov. Prevládali deti z hudobníckych rodín, ženy robotníčky a vdovy. U dievčat sa konštatovalo, že sú staršie, do školy začali chodiť v roku 1925, 1926 a v školskom roku 1930/31 sú stále v 1. ročníku. Vo vyšších ročníkoch sa zriedkavo nachádzali v zmiešaných triedach, u dievčat v 5. ročníku sa očakávalo zrejme ukončenie povinnej školskej dochádzky, pretože boli klasifikované napriek zlému prospechu.²⁸

Školský inšpektorát I. v Košiciach vo svojej správe zo dňa 3. júla 1931 informoval mestský notársky úrad o výsledku zápisov cigánskych detí v IV. Štátnej ľudovej škole na Delostreleckej a Knižihy. Na školský rok 1931/32 zo 6-ročných cigánskych detí nastupujúcich do školy bolo zapísané iba 1 dieťa. Školský úrad upozorňoval tamojší úrad na urýchlené zjednanie nápravy, keďže počet školopovinných detí v obvode tejto školy z roka na rok narastal a zvyšoval sa zároveň počet detí, ktoré školu vôbec nenavštevovali. Zápis do školy bol nevyhnutný pre povolenie pobočiek (zrejme sa myslela cigánska trieda na tejto škole).²⁹

Veľmi sporadicky sa objavujúce materiály školského inšpektorátu, výsledky zápisu cigánskych detí do školy na začiatku tridsiatych rokov potvrdzujú pravdepodobne znižujúci sa záujem o túto činnosť a prenášanie ťažiska na aktivity už zmienených spoločností a ďalších spolkov.³⁰

Dňa 11. júna 1937 sa na mestský notársky úrad s naliehavou žiadosťou o nariadenie súpisu všetkých školopovinných cigánskych detí v Košiciach obrátil Lavutarisz, kultúrny a sociálny spolok Cigánov na Slovensku so sídlom v Košiciach. Aj keď sa súpisy školopovinných cigánskych detí už realizovali, podľa názorov jeho vedenia boli väčšinou len povrchné, okrem toho sa v cigánskom Tábore potulovali cigánske deti, ktoré ešte v škole neboli. V tejto veci sa rozbehla korešpondencia so školským dozorcem Karolom Murinom, so správcom IV. Štátnej ľudovej školy, ktorá zriaďovala cigánske triedy (už viaceré?) a zástupcom spolku Lavutarisz. Keďže škola nebola údajne schopná kontrolovať nezapísané školopovinné deti, navrhovalo sa, aby týmto súpisom bol poverený zástupca spolku, Gabriel Kríž. Prípojený je aj doručovací lístok pre neho.³¹

28 AMK, f. IV. Štátna ľudová škola, triedny výkaz 1930/31.

29 AMK, f. Mestský notársky úrad v Košiciach 1923 – 1938, č. kart. 104, inv. č. 152, č. sp. 29954.

30 Rómska komunita v Košiciach sa opakovane pokúšala o zakladanie vlastných odborových organizácií, spolkov hudobníkov a snažila sa angažovať v záležitostiach svojho etnika. Predmetom jej aktivít bol aj záujem o vzdelávanie detí a mládeže. Pozri napr. Jurová, Zupková, 2007.

31 AMK, f. MNÚ 1923 – 1938, č. kart. 176, inv. č. 158, č. sp. 26 543. Nie je to prvý prípad, keď štátne zodpovedné orgány neplnia svoje povinnosti, ale presúvajú ich de facto na mimovládny sektor.

Domy rómskych primášov na ulici Delostrelecká (dnes Žižkova), Košice po r. 1920.
Domy zanikly počas likvidácie Tábora koncom sedemdesiatych rokov 20. storočia |
foto prevzaté z F. Štampach (1929).

Prehľbovanie problémov so vzdelávaním príslušníkov rómskej menšiny spolu s narastajúcou krízou v tridsiatych rokoch nastoľuje otázky o efektívnosti výučby v samostatných, početne predimenzovaných triedach bez adekvátneho akceptovania kultúrnych a jazykových odlišností. Nastolilo otázky voľby vhodných metód výučby, obsahu a rozsahu jednotlivých predmetov, ich aplikácie v praktickom živote. Je nevyhnutné prehĺbiť bádanie tejto témy pomocou ďalších zdrojov, porovnať dosiahnuté výsledky v iných lokalitách, odhaľovať príčiny a prekážky, ktoré bránili dosiahnutiu pozitívnych výsledkov. Veľmi slabo zachované archívne materiály, týkajúce sa vzdelávania rómskych detí v sledovanom období, vyžadujú mnoho intenzívnejšie pátranie po informáciách. Veď rómska komunita v Košiciach po vzniku ČSR bola pomerne vyspela a početná (podľa policajného súpisu z roku 1924 tu bolo evidovaných 771 osôb, z nich 755 osôb s domovským právom v Košiciach a 131 hudobníkov). Preto aj otázky vzdelávania detí z týchto rodín je nutné sledovať a komparovať s materiálmi iných školských inštitúcií pôsobiacich v tomto meste. Treba zdôrazniť, že v tomto zmysle sa v súčasnosti dohŕňajú deficity výskumu mladými historikmi i doktorandmi na UPJŠ v Košiciach.

Pramene

Archív mesta Košice:

fond Administratívny výbor mesta Košice (1876 – 1923);

fond Mestský notársky úrad v Košiciach (1923 -1938);

fond Magistrát mesta Košice (1923 – 1938);

fond Národné výbory po roku 1945 (jednotlivé etapy);

fond IV. Štátna ľudová škola. Triedne výkazy.

Národní archiv Praha:

fond Ministerstvo školství a národní osvěty.

Literatúra

- BIANCHI, Gustav (ed.). 1932 (2001). *Publikace pro Zem Podkarpatská Rus*. Užhorod: Zakarpatský spolek pro ochranu památek (2001).
- DAVIDOVÁ, Eva. 1965. *Bez kolíb a šiatrov*. Košice.
- DUCHOŇ, Jozef. 2002. *Cigáni. Etnikum známe i neznáme*. Košický večer, 23. augusta 2002, s.5.
- HALUŠKA, Jozef. 1927. *Orientačná knižka mesta Košíc*. Vlastným nákladem, Košice.
- JUROVÁ, Anna, ZUPKOVÁ, Eva. 2007. Rómovia v Košiciach v kontexte doby i regiónu. *Bulletin Muzea romské kultury 16/2007*, s. 105 – 111.
- JUROVÁ, Anna. 2013. Snaha o lokalizáciu cigánskeho Tábora v Košiciach. *Mesto a dejiny*, roč. 2 (2013), č. 1, s. 25 – 33.
- KUMANOVÁ, Zuza. 2008. *Rómovia vo fotografii Jozefa Kolarčika-Fintického*. In minorita, Bratislava.
- POTEMRA, Michal. 1981. *Ludové školstvo v Košiciach v rokoch 1848–1918*. Štátna vedecká knižnica v Košiciach. Tematická bibliografia.
- NĚMEC, Zdeněk. 1991. Náčrt územného a stavebného vývoja Košíc v 19. storočí. *Historica carpatica*, 22 (1991), s. 47-65.
- NĚMEC, Zdeněk, DUCHOŇ, Josef, RYBÁROVÁ, Kristína. 1994. *Košice 1780–1918*. Pergamen, Sečovce. ISBN 80-967199-8-X
- NOVÁKOVÁ, Marie. Cikánská škola v Užhorodu. Výběr z dizertační práce vypracované v roce 1938. *Romano džaniben*, 1995, č. 3, s. 16 -20.
- REGINÁČOVÁ, Nikola, GERGELY, Ladislav. 2011. Obyvatelstvo Košíc a administratívna správa mesta v 19. storočí v archívnych dokumentoch a literatúre. *Človek a spoločnosť*, SAV Košice, roč. 14(2011), č. 2.
- SOMMER, Karel. 1994. Cikánská škola v Užhorodě. *Slezský sborník* 92 (1994), č. 2, s. 106 – 112.
- ŠTAMPACH, František. 1929. *Cikáni v Československé republice*. Praha: Česká akademie věd a umění.
- ŠTAMPACH, František. 1933. *Dítě nad propastí: dítě toulavé, tulácké a cikánské, jeho záchrana, výchova a výučba*. Plzeň, Košice: Věd. nakl. Marie Lábkové.